

LUKÁCS László

Szent István király a moldvai magyaroknál

Újsághír a közelmúltból: „A moldvai Tázló-patak völgyében fekvő csángó-magyar faluban, Pusztinában augusztus harmadik vasárnapján tartották meg az évi bérmálást a hagyományos szeptember eleji helyett. A iași-i (jászvásári) római katolikus püspök ez alkalommal több mint háromszáz helybeli fiataalt bérmált román nyelvű istentiszteleten a magyarságához talán legjobban ragaszkodó csángó faluban, ahol a sorozatos kísérletek ellenére a templom védőszentje napjainkig Szent István király maradt.” (*Magyar Nemzet* LIX. 207. 1996. szeptember 5. 11.)

Szent István és Szent László magyar királyok tisztelete erősen gyökerezett a moldvai magyarok emlékezetében (Gunda 1988: 23). Magyarországot a Moldvában élő magyarok Szent István országának nevezték (Gunda 1989: 269). Körükben, a Bákó melletti Lujzikalagorban az 1950-es években Kallós Zoltán egy István királyról szóló balladatörédéket gyűjtött (Kallós 1958: 51; Vargyas 1976: II. 573; Magyar 2000: 165–166). Szövegéből arról értesülünk, hogy az ellenség érkezésének hírére István király napkelet és napszentület, azaz nyugat felől is összetrombitálja katonáit, s indulnak a dumsány, az ellenség elébe:

1. Magyar István király,
Országunk istápjja,
Felköté a kardját,
Vevé trombitáját.	2. Kiment zajtójába,
Zudvarába lépett,
Hangozá keletre,
S napszentületére
3. Hogy gyüllyenek össze
Az ő gyermekei,
Az ő gyermekei,
Hadbéli fiai.	4. Össze es gyülének.
Fegyver alá tette
S háboruba indult,
Dumsány eleibe.

A moldvai magyarok farsang végi multságának Szent István király napjai, nagykirály napjai a neve (Wichmann 1907: 287–289, Róheim 1925: 207–208, Lükő 1936: 52, Lükő 2002: 77–78, Magyar 1998: 210, Magyar 2000: 100–104, Harangozó 2001: 288). Görögkeleti-ortodox egyházi hagyomány szerint a nagyböjt nem hamvazószerdán, hanem előtte való hétfőn kezdődik. A római katolikus moldvai magyarok farsangjának megnyúlását egy mondával magyarázzák: Szent László a tatárok ellen harcolt, és nem ért haza a

farsang végére. Engedélyt kért a pápától, hogy ő is megünnepelhesse a farsang végét, kapott is két napot. Moldvában a magyarok azóta mindig két nappal később kezdik a böjtöt, mint a románok. Kissé eltér ettől a monda Románvásár környékéről, Szabófalváról és Jugánból ismert változata. Ennek Szent István király a főszereplője, aki nem a pápától, hanem Istentől kéri a farsang meghosszabbítását.¹ Szabófalván Szent István király napja in a fiataltság a mezőn táncolt, álarcba, maskarába öltözve mulatott. Románvásár környékén Szent István igen népszerű volt. E vidék egyik legrégebbi faluja, Kickófalva templomának korábbi védőszentje, egyúttal a falu névadója Szent István magyar király. A település neve korábban Steckófalva volt, a Steckó pedig az István név szlávós becéző alakja. Az előszeretettel látogatott kickófalvi Szent István napi búcsú is hozzájárultak a nagykirály tiszteletének terjedéséhez. Bákó környékén Pusztina és Gajcsána templomát Szent István király tiszteletére szentelték. Így érthető, hogy a főként e két községből 1944-ben a Baranya megyei Egyházasközpontra települt moldvai magyarok körében is Szent István király szerepel a farsang meghosszabbításának mondájában. Az 1920-ban Gajcsánán született Gyurka Mihályné így mondta el:

„Hát István király hosszabbította meg a húshagyatot, mert nem ért haza a családjához vasárnap estére, hanem kedden estére ért haza, úgy, hogy ő vasárnap este kellett volna megtartsa, de közben kedden este ért haza, és akkor tartotta meg a családjával együtt a húshagyatot, mert katolikus ember vót” (Bosnyák 1971: 182; Bosnyák 1980: 54).

Kelgyeszten (Nemc m.) 1999-ben egy másik változatát Harangozó Imre gyűjtötte, Keláru Agata (szül. 1933) mondta el: „A natykilár hazajött e verekedészbül . A zasszony, nípe nekie akkor adódik vala. Akkor mondták neki: hiába mence haza, a zasszony adódik. Akkor elment a kapuhoz sz mondta, küldjön a nyírásza [menyasszony] neki egy pahar bort! Elhozták e pahar bort neki esze ú megitta e bort sz belétette a gyűrűjít. Bétette e paharba! Mondta nekik, vigyétek a nyírjásának! Adjátok el nekie! Eladták nekie, bénezett e paharba sze meglátta a gyűrűt. Akkor lehajtotta a rongyait! Mongya, nekem többet nem még nunta [esküvő] immán, nem még izé, ke eljött a társzam! Sze elrontották a nuntát. Nem még vót nunta. Sze elvevődött eszment a királval, mellik hazajött a zarmatából, s hazajött a verekedészbül. Sz ú megkaptá a népit, sz akkor kérte ki a zisztentül, kért két napat, hogy kedvelljen ú isz. Sz onnat van ez a két nap. Kedvelt a királ!” (Harangozó 2001: 288).

Kutatóutam első állomásán, 1994 májusában, a Tázló menti Pusztinában Lackó György Katalin (szül. 1931) és László Istvánné Barta Ilona (szül. 1923) templomuk búcsús énekével fogadott:

¹ A húshagyat Szent István magyar királyhoz kapcsolódó mondája Lészpedről és Lujzikalagorból: Bosnyák 1993: 7.

Ó, Szent István dicsértessék,
 Mennyben s földön tiszteltessék!
 De főképpen nálunk ma,
 Országoknak oszlopa!
 De főképpen nálunk ma,
 Mint országunk oszlopa!
 Kérünk, mint a pásztorunkat,
 És az első királyunkat:
 Szent István, nézz mennyből le
 A szép magyar népedre!

Sok sánta vette járását,
 Sok siket nyerte meg hallását,
 Némák kezdtek szólani,
 Siketek is hallani.
 Némák kezdtek szólani,
 Siketek is hallani.
 Kérünk, mint a pásztorunkat,
 És az első királyunkat:
 Szent István, nézz mennyből le
 A szép magyar népedre!

Boldogságos Szűzanyánknak,
 Mint magyarok asszonyának,
 Fömládoztad házunkat,
 Szentelted koronánkat.
 Fömládoztad házunkat,
 Szentelted koronánkat.
 Kérünk, mint apostolunkat,
 És az első királyunkat:
 Szent István, nézz mennyből le
 A szép magyar népedre!
 Szent István, nézz mennyből le
 A szép magyar népedre!

A két pusztinai asszony elmondta, hogy a Szent István király éneket akkor énekeltek: mikor eljártunk Magyarországra. Itt is tudták nálunk is, de régebben. Szokott búcsú lenni, csak nem fűjjük ezeket az énekeket magyarul. Templomunk felszentelve Szent István királynak a nevére. S akkor annak a búcsúját üljük. Jó hangjukat, szép éneküket dicsértem, mire a válaszuk: Hang az van, pedig mindenütt kell hallgassunk, nem tudjuk magyarul fűjni, csak románul kell. Magyar énekeket, imádságokat tudunk sokat,

csárdást is, polkát is. Az 1991-es pápalátogatáskor ezer moldvai magyarral együtt énekeltek Budapesten. Jáki Sándor Teodóz a Gonosz tettének tulajdonítja, hogy bár a Szentatya látogatására ezt az éneket minden résztvevő magyar megtanulhatta volna, de kimaradt a pápalátogatásra kiadott *Csángómagyar daloskönyv* énekei közül (Jáki 1998: 388). A hatalmas méretű, gazdag tartalmú könyv első éneke az Óh, hol vagy magyarok tündöklő csillaga... kezdetű, közismert Szent István ének, amit Klézsén, Lőrinc Györgyné Hodorog Lucától gyűjtöttek 1987-ben (Seres–Szabó 1991: 31–32). Hodorog Luca tudta az Ó, Szent István dicsértéssel... kezdetű népéneket is, ahogy arról Jáki Sándor Teodóz hírt adott: „Mikor Kallós Zoltán az 1980-as években elvitte Kolozsvárra a klézsei Hodorog Luca nénit, és ott megénekelte, a hallgatók nem tudtak betelni a népének szövegének és dallamának szépségével, hát még remek előadásával...” (Jáki 2003: 102).

Lészpeden a tízéves Estyók Mónika és édesapja, Estyók Anti (szül. 1951) énekelte magnetofonra az Ó, Szent István dicsértéssel... népéneket. A kislány édesanyjától, az édesanya pedig, nem kis meglepetésemre a Moldvát járó, fotózó, néprajzi gyűjtést végző Csoma Gergelytől tanulta az éneket: *A könyvből tanultuk meg, a dallamot tanultuk Csoma Gergelytől. Ő énekelte a dallamot. Van nekünk kicsi könyvünk, régi könyvünk, amiben megvan az ének, és nem tudtuk a dallamot. Ott van anyósomnál.* Arra, hogy a folklórgyűjtők visszahatnak az adatközlőkre, egy másik példa ugyanehhez a Szent István énekhez² kapcsolódóan: második versszakát Domokos Pál Pétertől kapta a pusztinai Nyisztor Mihályné László Ilona (Jáki 2003: 104).

Brlacun Máriával (szül. 1945) Pusztinában, a Tázló partján beszélgettem. Éppen befejezte a mosást a patakban. Testvére Csíkszeredában lakik, lánya ide ment férjhez egy románhoz, aki megtanult magyarul, fia Sepsiszentgyörgyön él. Kérdésemre, melyik községekből jönnek Pusztinába a Szent István napi búcsúra, Lészpedet, Frumószát, Szaloncot, Szerbeket és Lujzikalagort említette. Vendégségbe rokonok, barátok érkeznek. Árusok is kínálják portékáikat a templom előtt. Brlacun Mária közlése: *Szent István onnan való, magyarországi. Szépeket mond róla a pap. De most erre felé, most mondják, amióta nincs Ceaușescu. A búcsúkor sem énekelnek semmit magyarul Szent István királyról. Tudják mamáink, anyuink a Szent István királyról szóló énekeket. Vannak most is öreg fehérnépek, ők erőst szépen tudják, s úgy szeretem én is magyarul, csak kétszer-háromszor kellene énekelni, s akkor tudnám. A somolyói búcsúra tavaly mikor kimentem igaz, hogy mikor kimentem hamarébb, na erőst nem értettem, na az imádságot tudtam már, megtanította nekem édesanyám magyarul. A testvérem ott van szolgálatban, oda férjhez is ment. Minden esztendőben megyek Csíkszeredába. Az első esztendőben nem értettem jól, de a másodikban aztán kezdtem tanulni, aztán értettem, amit a papok prédikáltak, erőst jól értettem. Szeressük, mert én olyan iskolát is tanultam, én magyar iskolát, de aztán ha felromlott ez az izé, akkor túlmaradt a magyar iskola, s én többet nem*

² Diószényben Petrás Mária énekelte: Bosnyák 1993: 8.

mentem az iskolába, apám nem adott az iskolába. Én azt elfelejtettem, megtanultam a románt is, írni is.

Egy korábbi írásomban említettem, hogy Szent István magyar király és Nagy István (Ștefan cel Mare) moldvai vajda személyének a moldvai magyar történeti mondákban való újabb kori felcserélődésével egy külön tanulmányban szeretnék foglalkozni (Lukács 1997: 104). Ehhez a példát Klézsén gyűjtöttem, a történelem iránt érdeklődő, olvasott, 1945-ös születésű Varga András mondta el. Adatközlőmet Szent István magyar királyról kérdeztem. Létezéséről tudott: *magyarföldi nagy István királynak* nevezte, de mindvégig Nagy István moldvai vajdáról beszélt: *Van Muntenia, van Erdelyi, van Dobrodszia, van Moldova, melyben vagyunk münk itt. Nálunk az István királynak a székje Jásban volt. Legalább a Bokovina a miénk volt le a Nisztruig, hol van most a nagy probléma. Münk országunk volt Moldovaország elé Nisztruig, nem a Prutig. Szeretig volt a Magyarföldnek a határa. István király volt a legnagyobb király mely moldovai, Szucsavában született, Jásban volt a székje. Negyvennégy háborút háborúzott a törökökkel. A törökök próbáltak, ő negyvennégy templomot csinált, negyvennégy verekedést, háborút. Megverte a törököt, s nem tudtak átjönni a Dunán, Dobrudzsán. Ők így jöttek a Dunán keresztül, ők úgyis el akarták foglalni Jást, de akkor nagy volt az ország, mert az egész Bukovina, Nisztruig volt, Chișinau ez a miénk volt, moldovai volt. Moldova nagy volt akkor, Nisztruig volt a határ az oroszokkal. Ők harcoltak, mikor vesztettek, mikor nyertek, de hol nyert ott templomot csinált. Csinált templomot, megindult harcolásba, mikor probléma volt, egyet elvesztett egy nagy harcolásban. Ekkor azt mondták:*

*Pe o stâncă neagră, într-un vechi castel,
Unde cură-n poale un râu mititel,
Plânge și suspină tânăra domniță,
Dulce și suavă ca o garofiță;
Căci în bătaie soțul ei dorit
A plecat cu oastea și n-a mai venit.
Ochii săi albaștri ard în lăcrimele
Cum lucesc în rouă două viorele;
Buclele-i de aur cad pe albu-i sân,
Rozele și crinii pe față-i se-ngân.
Însă doamna soacră lângă ea veghează
Și cu dulci cuvinte o îmbărbătează.*

*Un orologiu sună noaptea jumătate.
În castel în poartă oare cine bate?
– „Eu sunt, bună maică, fiul tău dorit;
Eu, și de la oaste mă întorc rănit.
Soarta noastră fuse crudă astă dată:
Mica mea oștire fuge sfărâmată.*

[Éjfékete sziklán az ősi kastélyban,
Melynek sötét ölet apró patak mossa,
Mint kecses virágszál, melyet ringat szellő,
Sír és sóhajtozik a fiatal úrnő;
Hőn szeretett férje véres csatákat vív,
S mióta elment a sereggel, nincsen róla hír.
Égszínkék szemei könnyben izzó fények,
Harmatban fürdőző ibolyát idéznek;
Aranyló tincsei keblére lehullnak,
Rózsák és liliomok arcára borulnak.
Ám az anyós asszony nem mozdul mellőle,
Gyengéd szavakkal önt erőt a lelkébe.

Sötét éjszaka, felet üt az óra.
A kastély kapuján vajon ki kopogtat?
„Én vagyok, jó anyám, a szeretett fiad,
Én, ki sebesülten hagytam ott a hadat.
Ezúttal a sorsunk zord arcát mutatta,
Hadamat a szerencse magára hagyta.

*Dar deschideți poarta... Turcii mă-nconjur...
Vântul suflă rece... Rămile mă dor!”
Tânăra domniță la fereastră sare.
– „Ce faci tu, copilă?” zice doamna mare.
Apoi ea la poartă atunci a ieșit
Și-n tăcerea nopții astfel i-a vorbit:
– „Ce spui, tu, străine? Ștefan e departe;
Brațul său prin taberi mii de morți împarte.
Eu sunt a sa mamă; el e fiul meu;
De ești tu acela, nu-ți sunt mamă eu!
Însă dacă cerul, vrând să-ngreuieze
Anii vieții mele și să mă-ntristeze,
Nobilul tău suflet astfel l-a schimbat;
Dacă tu ești Ștefan cu adevărat,
Apoi tu aice fără biruință
Nu poți ca să intri cu a mea voință.
Du-te la oștire! Pentru țara mori!
Și-ți va fi mormântul coronat cu flori!”*

*Ștefan se întoarce și din cornu-i sună;
Oastea lui zdrobită de prin văi adună.
Lupta iar începe... Dușmanii zdrobiți
Cad ca niște spice, de securi loviți.*

De nyissatok kaput... A török bekerít...
Jegesen fúj a szél... Fájnak a sebeim!”
A fiatal úrnő szökken az ablakhoz.
„Mit akarsz gyermekem?” Kérdi a nagyasszony.
S azzal el is indul a nagykapu felé.
S éjszaka csendjében szava fájó erély:
„Mit beszélsz, idegen? Istvánunk messze jár,
Karja csatamezőn ezerszám oszt halált.
Én az anyja vagyok; az én fiam ő;
Anyád én nem vagyok, ha te lennél ő!
De ha a magas ég büntetni szeretne,
Fájó teherrel, s szomorúsággal verne,
Ha nemes lelkedet emígy változtatta,
Ha valóban te lennél István, az én fiam,
A kapu előtted addig zárva marad,
Amíg győzelemre nem vezeted hadad.
Térj vissza a hadhoz! Halj, ha kell hazáért!
S virágkorona jár majd dicső tettedért.”

István vissza sem néz, csak a kürtjét fújja;
S szétszéledt seregét összegyűjti újra.
Ismét összecsapnak... S a szétvert ellenség
Hull, mint sarló alatt a holnap kenyer.]

(Elekes András fordítása)

Varga András az iskolában tanulta a verset. Szerzőjére már nem emlékezett, de a címére igen: *Muma lui Ștefan cel Mare* (Nagy István jóanyja). A szerző Dimitrie Bolintineanu (1819?–1872) román költő. Verse nagymértékben hozzájárulhatott a török elleni harcban sikereket elérő Nagy István (1457–1504) moldvai vajda népszerűségének terjedéséhez.

Varga András arról is beszélt, hogy a magyarok mi módon kerültek Moldvába: *Kicsi íráskám megvan, kicsi könyvem nekem legalább úgy tetszik, megvan. Mikor édesapám tanított, s a könyvet kezembe adta, s azt még megtanultam, nem felejtettem még most is el, hogy honnand származunk, honnand vagyunk? Kértem édesapámat, nekem mondja meg. Nekünk az iskolában, mikor voltunk az első osztályban, akkor tanultunk magyarul, kettedikben, mikor bejött a kommunistaság, akkor leszentült, de még szabadott. István király román volt, nem volt katolikus, ortodox volt. Még éjjel is álmodta, hogy hogy kell harcolni a törökkel.*

Ebbe a Moldovába felibe legalább csak magyarok voltunk, melyikek elmaradtunk István királytól, Attilától. Münk Attilától maradtunk el. Mikor megtérült a háborúból, nem bírt a nép menni vele, melyik hol elmaradt, s azért maradtunk münk a magyarok

itt, szekulyok felé, mert münk nem bírtunk kiérni oda szekulyokhoz. Akkor megmaradt Erdelyben, megmaradt Moldovában. Elmaradtak, mintha tíz pislen [kiscsibe] van egy kotlónál, s maradnak el, akkor aztán a kotló magára marad, pusztaságra mene. Úgy maradt e probléma velünk is, moldovai magyarokkal.

Legalább valamikor münk magyarok voltunk, édesapáinknak, az apáik, ők tiszta magyarok voltak, de aztán elromlottunk, nem lehetett többet tanulni magyar iskolát. Egy osztályt én is tanultam magyar iskolát. A templomban akkor szűnt meg a magyar mise, amikor bezárták a pátereket, hogy nem szabad magyarul imádkozni.

Bolintineanu nyilvánvalóan a román népi elbeszélő hagyományból merítette versének témáját. Bákóban a vendéglős, akinél 1836-ban Gegő Elek, a Magyar Tudományos Akadémia kiküldetésében megszállt, így adta elő a történetet³: „Nagy István, a’ moldvaiak’ elfelejthetetlen vajdája, egykor a török ellen vivni szállt, de balszerencsével, ’s ezért megmaradott seregével visszatért a’ főváros felé. A’ szárnyas hír anyjához hamarabb eljutván, ez bezáratja a’ kapukat, ’s egyike felett övéinek körében várja fiát: kit, midőn elérkezett, kezében a’ város kulcsait tartván így szólítja meg: Fiam! menj előbb verd meg a’ törököt, aztán kapukat nyit a’ te anyád. Erre az elcsüggedtek neki bátorodtván, másodszor rohantak az ellenségre ’s győzödelemmel tértek meg” (Gegő 1838: 23). Gegő Elek szobájának falán a Szent Miklós ikon mellett Nagy István fejedelem egyik csatájának képe függött. Gegő említette: ahogy nálunk Mátyás királyról, úgy Moldvában a legutolsó földművelő is tud valamit regélni Nagy István vajdáról. Rubinyi Mózes Forrófalván talált egy mondát, amely „Estyëfán” vajdáig viszi fel a forrófalvi csángók eredetét (Rubinyi 1900: 691–692). Lükő Gábor szerint a moldvai néphagyomány általában minden jelentékenyebb történeti eseményt Nagy Istvánnak tulajdonít, még Pusztina székelyekkel való betelepítését is (Lükő 2002: 191). A szabófalviakat is ő telepítette, ahogy azt Lakatos Demeter költő (1911–1974) megfogalmazta: „Így hallottam a zöregöktől, sz lehet úgy isz lesz. Sz akkor úgy mondták, mikor vultak a háborúk, Stefán Cselmáré, az a Nagy István, kiért [kért] egyszer szegicéget a magyaroktól a törökök ellen. Háború lett, sokan meghaltak ilyen románok, oláhok, akkor elmaradtak ilyen pusztán itt ezek a telekek. S mondta:

– Ezek csak puszták, lehet, maradjatok itt. S románok nagyon haragsznak sokcor ránk, elvettük a földnek a vaját, hogy a legjobb helyeken, Moldova, Szeret, ezek a legjobb termőhelyek.” (Bosnyák 1980: 57)

Nagy István fejedelem Nagypatakon is templomot építtetett, a harangozó lányának aranygyűrűt ajándékozott: „Ott elé erdő vót, mondják, a Zátalon ott nagy erdő vót, apókáink isz alig tudták. 92 esztendősz vót, mikor meghalt, sz ő isz elig érte. Sz akkor mondták, hogy Ştefan cel Mare ment a zúton. Sz ott vót egy harangozó a temetőbe, vót egy ullian harengocska, sz ő húzta ott, mikor vitték a halottakat. Bé vót a harangozó leánya a mezőre oda, ott nagy forrászok vótak, sz éppen onnat vitte – a mezőről a kártyába [fából készített vízfordó edény] – a vizet. Osztán rendceselte [mesélte] apókánk, mind azt mondják,

³ Töredékes ballada változatát Lujzikalagorból és Lészpedről említette: Vargyas 1976. II. 573–574.

Nagy István ment lóháton a susén [országúton]. Elment, sz odahívta leánkát, hogy mit viszen. Vízet! Adott vizet annak a Nagy Istvánnak, oda a lóra fel. Sz akkor, mikor adott vizet, kihúzta gyűrűt fejedelem a zujjából, aranygyűrűt, sz béeresztette a kártyába, vízbe. Megmondta a leánkának, hogy mikor eljövök én, hogy azt a gyűrűt kivegyem onnat, te esz jösz velem. Úgy esz vót. Gyűrűt tették leánkának kezire, sz akkor leánkát vitte Ștefan cel Mare. Meg van a híre a zírásokba esz. Sz akkor ő csánt [csinált] egy templomot, fából, onnat a Zátalról. Szép templom, vasztag fák, kicsinálva, szépen kifeszitve. Fából van csálva, de szép. Sz harangot iszt tet rivája [reája]. Így rendceselte, adikő [azaz] mondta, mondogatta nekem apókám, hogy ni, hogy történt. A kulkák nagy csutakokból vótak, oda a földbe bevájva, vagy egy mart, osztán van négy kút, bément oda leánka, villegette a vizet a temetőhöz, sz mikor jött ki a gödörből, akkor történt azval az úrval, béeresztette a gyűrűskét a vízbe, a kártyába. (Elmondta Kósa Antal, szül. 1912)” (Gazda 1993: 11)

A monda másik változata szerint a lovasnak vizet adó lány később a fejedelem felesége lesz. Gelencsér József gyűjtötte Forrófalván 1990-ben a 75 éves Bálint Csurál Antaltól: „Forró János kapált Zátolon, a mezőbe. S lányát elküldte a vízre, kicsi kártecskával [fadedény], mivel régebben jártok. Úgy mondták, hogy Kálom kútja, hogy hozzon onnan vizet. Mikor jött visszafelé, akkor összegyűlt valami nagyobb [vezető] emberek, szép kocsik, lovak. Egy közülük asz monta: Mondjátok annak a lányecskának, adja ide a kártecskát, igyom belülle. Elvették a kártát, s odaadták annak a közülük valónak, Nagy Istvánnak. Iutt [ivott] belülle, s mikor iutt, kihúzott egy gyűrűt az ujjából, kieresztette [belétette] a kártecskába. Evvel hazament az apjához [t.i. a lány]. Kapáltak. Asz mondja: Nézze csak apa, mit láttam. Mentek egy csokor ember lovakkal, szép lovak vót. Egy közülük aszonta, adjam oda a kártecskát, hogy igyék belülle. Iutt, de né mit adott belülle, bé kártyába. – Aa, leányom! – aszonta az apja – ezér a gyűrűér megkeres, aki eresztette a kártyába. Mikor üt feltették királnak, fejedelemnek, akkor jöt, elvitte a lányt oda magához, feleségnek. Örökké beszéltek az öregek. Vót nyám miénk [rokonunk], még asz monta, szekretár [titkár] vót: Hej, Antal, ügyes embernek kell tartasuk magunkat, mer mi nemzetségünkől vagyon Szent Istvánnak egy asszonya, innét való Forrófalvából. Ez a leán Borbuc nemzetség vót.” (Gelencsér 1992: 7; Móser 1997: 46–52). Gelencsér József is Szent István királyról kérdezte adatközlőjét aki tudta, hogy Szent István „királ vót Magyarországon”, történetei viszont Nagy István moldvai fejedelemről szóltak.

A Vadrózsa-pör (1864) óta köztudott, hogy a magyar és a román népi elbeszélő hagyomány nagymértékben hat egymásra az erdélyi, s tegyük hozzá, a moldvai szomszédságban. Történetek, motívumok kerülnek át egyik néptől a másikhoz. Így kerülhetett számos, Nagy István fejedelemmel kapcsolatos monda a moldvai magyarok elbeszélő hagyományába. Magyar Zoltán utalt rá, hogy a moldvai Szent István-mondák egy része már csak Nagy István vajda hagyománykörében lelhető fel, melynek okai között a szóhagyomány spontán önmozgásán kívül egyfajta tudatos kulturális expanziót is feltételez (Magyar 2000: 104). Turai Tünde Szent István magyar királynak Ștefan cel Mare moldvai fejedelemmel való összetévesztése eredőiről írta: „A hagyományozódás során továbbadódó ismeretek mellé beszivárog a román kultúrát képviselő iskolai nevelés hatása, a román

nemzeti ideológia, illetve az asszimilációs propaganda által manipulált történetiszemlélet.” (Turai 1999: 137)

A klézsei Varga András közlésével azonos Gunda Béla egyik újfalui (Satu Nou, Bákó m.) adatközlőjének véleménye 1957-ből: a magyarokat Attila telepítette le (Gunda 1990: 52–54).

Nagy István moldvai vajdának a görögkeleti-ortodox egyházban történt szentté avatása még inkább hozzájárul a Szent István magyar királlyal való felcserélhetőségéhez. Kérdésre (*István király szent volt?*) a friss eseményről is jól tájékozott Varga András így válaszolt: *István királyt felszentelték szentnek tavaly [1993], az ortodoxok központjában Konstantinopolban, Turcsiában. Szent István királyunkat a görögkeleti-ortodox egyházban már korábban kanonizálták. Görögországból 2003-ban egy ikont kaptam ajándékba, amely Szent István magyar királyt ábrázolja. (Harangozó 2000: 32; 2001: 40; Magyar 2000: 212; Borbély 1999: 117).*

Korábban négy moldvai magyar település: Kickófalva, Pusztina, Gajcsána és Szőlőhegy templomának védőszentje Szent István magyar király volt, ma már csak a pusztinaié. A Szent István napi búcsút a magyar egyházban elfogadott naptári ünnepén (augusztus 20.) ülték meg, amely a környék magyar híveit is vonzotta. Templomaikat Szent István királyt ábrázoló szobrok, képek díszítették. Kickófalva temploma már a XVI. században, a másik három a madéfalvi veszedelem (1764) után kapta titulussát. Szabófalván 1990-ben a 73 éves Erdős Szeszka Péter szólt a kickófalvi templomról, búcsújáról, a korábbi állapotokról és a bekövetkezett változásokról: „Vót itt templum, mondják neki Kickófalva. Vótam dzsermek [gyermek] ot tartaták Szent István napján a bucsut, úszvel [összel]. Erefelé [napjaink felé] megváltoták [megváltoztatták] a búcsút vala. Most csánják [csinálják] Teréza napja. Csántak templum kübül [kőből]. Vót misze [templom] doszkábul csánva, fábul. Anak monták, anak a miszének, Szent István miszéje. Az vót a pátrónyik [védőszent]. Akor vót a bucsu. István bucsut tartották.” (Gelencsér 1990: 8). Domokos Pál Péter 1932-ben a kickófalvi templomban még látta a főoltár főszobrát és egy elég nagy festményt: mindkettő Szent István magyar királyt ábrázolta. Jancsó Lajos öregdeák (kantor) örömmel mutatta meg neki magyar nyelvű énekeskönyvét, Kájoni János *Cantionale Catholicum*ának harmadik kiadását (1805). El is énekelte belőle a Szent István napján szokásos éneket: „Ah, hol vagy magyarok tündöklő csillaga...” (Domokos 1987: 250). Kickófalván ekkor már csak ő beszélt magyarul, ezért románra fordította a „Szent István, Magyarok első királyáról” szóló éneket. A kickófalviak buzgón énekeltek, ám a falu papjai így sem hallgatták szívesen, pedig a fordításban a „Magyaroknak” helyére a hivatalos egyházi személyek számára kevésbé zavaró „Catholicilor” került. Az ének magyar nyelven így hangzik (Lükő 2002: 137–139):

1. Ez a nap melly nevezetes
S melly igen örvendetes
Magyaroknak.
Ünnepét midőn üllik,
Ditsó hamvát tisztelik
Szent Istvánnak.

2. Óh, ég melly kegyes voltál
Midőn illy Királyt adtál
Magyaroknak.
Kik bálványt megvetették,
Hogy nyomdokát követték
Szent Istvánnak.

<p>3. Nem már a pogány jelek,
Hanem kettős keresztet
Magyaroknak.
Zászlóikon lobognak
Érdemi így ragyognak
Szent Istvánnak.</p>	<p>4. Isten maga Nevekre
Vigyáz ditsőségekre
Magyaroknak.
A midőn örömökre
Koronát küld fejére
Szent Istvánnak.</p>
<p>5. Hogy fundálván országát
Nyerné állandóságot
Magyaroknak,
Máriának szentelé
S ez igen jeles tette
Szent Istvánnak.</p>	<p>6. Szent István mint jó atya
Ügyét most is folytatta
Magyaroknak.
Legyünk mi is fiai
Tisztelő hív Szolgái
Szent Istvánnak.⁴</p>

Kickófalva 1930-as évek végén épült, már nem Szent István magyar király, hanem Kis Szent Teréz tiszteletére szentelt, új templomában még elhelyezték a régi képeket, szobrokat. Feltehetően az 1980-as évek elején viszont már kidobták őket onnan: Szent István királyunk szobra lomtárban porosodott Szent Péter és Szent Pál társaságában az 1990-es romániai rendszerváltásig. Ekkor Dim Petru nyugdíjas közgazdász, a falu talán utolsó magyarul tudó embere az egykori kickófalvi templom helyén elkerített egy 5x5 méteres részt, kövekből barlangfélét épített, abban elhelyezte a szépen átfestett szobrokat. A Szent István-kertet beültette virágokkal, rendszeresen gondozta. Önérzetesen említette: *Ijén hoztam ki Szentiszánt a temlecből!* Szent István napján, amely a világegyház nap-tára szerint szeptember 2-ára esik, ezt használja a moldvai katolikus egyház is, misézni szoktak a szobrokat rejtő emlékhelyen, a Szent István-kertben (Halász 1997: 8).

Gajcsána templomának főoltárán 1932-ben Domokos Pál Péter már új képet talált: Szent István vértanút. Fölötte körírásban ezt olvashatta: *St. Stefan roaga-te pentru noi!* (Szent István, imádkozzál érettünk!). A kórusban nagy meglepetésére megtalálta a régi oltárképet, a Szent István magyar királyt ábrázoló festményt (Domokos 1987: 234–235). Hat évtized múltán Magyar Zoltán egy régi templomi zászlón fedezte fel Szent István király képét (Magyar 2000: 214). A gajcsánai templom védőszentje 1945 után Szent István vértanú lett, újabban Kisboldogasszony (Halász 1981: 9; Harangozó 2001: 40). E változásokkal kapcsolatban jegyzi meg Magyar Zoltán: „Érdekes lenne tanulmányozni azt a folyamatot, amely a tiltásig eljut ugyan – nyilván felsőbb sugallatra –, de a tagadást vagy a megsemmisítést már nem tartja vállalhatónak, hiszen idővel a nemzeti céllal megfestett szent király egyházi vonatkozásai kerülnek előtérbe. Akkorra azonban már csak kevesen tudják-tudhatják, hogy kit is ábrázol a kép, kinek a nevét viseli a templom valójában...” (Magyar 2000: 214).

⁴ Az ének szövegét Lükő Gábor a *Cantionale Catholicum* 1842. évi kiadásának 275. oldaláról, Jancsó Lajos példányáról Kickófalván másolta le.

Szőlőhegy Szent István király fatemplomát 1791-ben építették. Az egyetlen vasszög felhasználása nélkül ácsolt templom és harangláb építése során, a helyi elbeszélő hagyomány szerint, az ácsok elrágtak hat zsák tubákot, megittak rá hat hordó bort. Az 1940-es földrengéskor megsérült templomot a 80-as évek derekán, a haranglábát a 90-es évek elején lebontották. Helyére hatalmas új templom épült Mária királynő tiszteletére. A harangláb nagyobbik harangja az új templom tornyába került, ahol most a legkisebb harang. Felirata szerint Szent István tiszteletére öntették: AJÁLJA POSTA MIHÁJNÉ A NAGY ISTEN DICSÉRETÉRE ÉS SZ. ISTVÁN TISZTELETÉRE HOGY SZOLGÁLJON LELKE ÜDVÉRE. SZÖLLŐHEGY 1886. Az ötvenkilós, 1009-es (!) évszámot viselő középső harangot 1985-ben beöntötték az új háromszázkilós középső harangba. Gál András öregdeák mindezt így kommentálta: „Itt Szőlőhegyen a templomot esszetörték. Még a harangot is beléöntötték más harangba. El vót repedve az üdőtől, de ojan szép szállása vót! Fijatal kántor vótam, s felmentem. Atyaúristen, ezerkilenc! S nem vót hogy belé legyen vésvé vaj írva! Hanem öntve vót. Értsük meg jól! Az egész öntve vót!” (Tánczos 1996: 125–133). Szőlőhegy Szent István napi búcsújáról tudósított a *Katholikus Néplap* 1871-ben: „Szőlőhegyen nagy gyülekezet van Szent Istvánkor, mindenféle itt élő emberekből a katolikus magyar rokonokon kívül” (Magyar 2000: 213). Szőlőhegy búcsús ünnepén még az 1970-es években is felhangzott a templomban az *Ah, hol vagy magyarok tündöklő csillaga...* kezdetű Szent István-ének. Egy Háromszékből beszármazott asszony így emlékezett ezekre az alkalmakra Tánczos Vilmosnak: „Bizon istenemre mondom, ezt az éneket örökké elénekelték! Eljött a sógorom eccer a bócsuba ide hozzánk, s sírva jött haza a templomból! Há hogyne! Ceaușescu üdejibe hol hallotta ő otthon ezt az éneket?” (Tánczos 1996: 125)

Ma már csak Pusztinában ülik meg a Szent István-búcsút, de itt sem augusztus 20-án, hanem a világegyház naptárához igazodva, szeptember 2-án. Magyar nyelvű szentmise nélkül, nem hangzik fel a templomban a magyar Szent István-ének sem. A másik három templomban a világegyház egy-egy, a magyarsághoz nem kapcsolódó, semleges védőszent (Kis Szent Teréz, Kisboldogasszony, Mária királynő) foglalta el Szent István királyunk helyét.⁵

Gelencsér Józsefnek Klézsén 1990-ben az 1914-es születésű, még vászoninget és katricát viselő Borus Rózsa a Szent István-ének négy soros változatát énekelte egy régi, fedél és címlap nélküli könyvből (Gelencsér 1990: 8):

„Ah, hol vagy magyarok tündöklő csillaga,
Dicsért István királ, hazánknak oszlopja?
Hozzad buzgó szívvel mindnyájan járulunk,
Ki voltál mindenkor ügyünkben gyámolunk.

⁵ A Szent István nap megünneplését eredeti, a magyar egyház számára biztosított időpontjában (augusztus 20.) Romániában 1945 után zavarta az augusztus 23-ai állami ünnep közelsége is.

Szent hit terjesztéje buzgóságod vala,
Közöttünk magyarok, a nagy aposotola.
S mint a virágoskert, hazánk úgy újula,
Általad pogánság szépen kitisztula.

De hívadni kezdett országunk virága,
Megsértetett annak régi boldogsága.
Midőn elterjedett a sok eretnekség,
S közünkbe érkezett már a hitetlenség.

Remenségünk benned van és Máriában,
Mint magyar hazánknak nagy pátrónájában.
Kinek még életedben münket ajánlottál,
És szent koronáddal együtt bémutattál.

Hogy már mennyekbe vagy, szívből örvendezünk,
S mindnyájan néked buzgón esedezünk.
Szegény országodra fordítsd szemeidet,
Hogy Isten töltsé bé jókval hiveidet!

Hazánkban, óh Atyánk, nyersz szent békességet,
Távoztasd el tőlünk minden ellenséget!
Nevedekjen néped hit egyességibe,
Részeltessen végre ég dicsőségibe!
Ámen!”

Szent István-népénekünk első teljes, nyolcversszakos szövege a *Dőri Énekeskönyv*-ben tűnt fel, amelynek összeállítója Kováts István dőri (Győr m.) iskolamester volt. Közölte Kájoni *Cantionaléjának* harmadik kiadásában, amit a moldvai magyarok még a 20. század második felében is használtak. Nyolcsoros változata bekerült a *Szent vagy, Uram!* népénektárba (1931), amely elterjedését a trianoni Magyarországon nagymértékben elősegítette. Moldvában kizárólag a régi négysoros változat élt tovább, ahol a templomokból kiűzték, de a családi otthonokból nem. Népének variánsok születtek, amelyeket rögzítettek a néprajzi gyűjtők (Schramm 1957: 243, Volly 1989: 4, Szentmártoni Szabó 2006: 280–291, Jáki 2002: 105). Változatait Klézsen kívül Külsőrekecsinből és Trunkból is ismerjük (Seres–Szabó 1991: 31–32, Pozsony 1994: 138, 262, Jáki 2002: 105–108; Szegő 1988: 211–212). Turai Tünde a klézseiek történeti tudatának vizsgálata kapcsán megállapította: „[Szent István király] nevének fennmaradása nagyrészt a hozzá fűződő éneknek tulajdonítható, amely vallásos kontextust idéz a Szűz Mária és Istenre való hivatkozás révén, az azt követő áldásnak köszönhetően, illetve az éneklés alkalmának az egyházi évben való elhelyezettsége által. A megkérdezettek közül csak kevesen tudtak részletesebben

beszélni Szent Istvánról, viszont jórészük jelezte, hogy hallotta vagy tudja a »Hol vattok magyarok, tündöklő csillagok« kezdetű éneket... »Énekeltük az ablakok alatt, kicsikén. « »Szent István nálunk megmaradt az énekbe. Éneklő magyarok. Karácsonyi énekbe vót. Jön, hogy sírjak. Énekelnek, karácsonyi énekekbe éneklük Szent Istvánt.«” (Turai 1999: 133)

Klészén december 25-e estétől másnap hajnalig–reggelig tart az éneklés. Nemenként és korosztályonként elkülönülve 20-25 fős csoportokat alkotnak, így mennek az ablakok alá. Karácsonyi énekekkel köszöntenek, de a névnapjukat tartó Istvánokat Szent István magyar király énekével. Szent István protomártír ünnepének előestéjén *A mennyei szép koszorú* című énekeskönyvből a Szent István-ének hangzik fel. Valamennyi strófát eléneklük, majd *elajájják*. Ha kisebb gyermekek a köszöntők, akkor „egy Jézustól való beszéddel”:

„Lippangós erdőbe kötött galembecska,
Világ váltságáér meghalt bárányecska,
Mink kicsikék vagyunk,
Szóllani sem tudunk,
Mégis Istennek dicséretet mondunk.
Dicséret az égbe a szent Jézusnak!
Szállásikra!”

Ha komák vagy barátok a felköszöntők, akkor tréfás mondatokkal ajánlják el:

„Tudom, komecskámnek
Vagyon borecskája.
Tudom mibe tartsa,
Csere putyinába [Cserfa hordócskában].
Ha nem ad belőlle,
Jövő esztendőre,
Asszon megdongálja,
Mint a kecske szarva!
Szállásikra!”

A házigazda behívja a köszöntőket: *Hájjatok bé!* Bort tölt nekik, a felesége tésztával kínálja őket. Rövid vendégeskedés után továbbmennek, rendszerint magukkal viszik a házigazdát is (Gelencsér 1990: 8).

Nagypatakon (Bákó m.) Csurár Antiné Barbócz Madi (szül. 1919) emlékezett a karácsonyi éneklésre: „A zelső eszte mentek Nagypatakon a leányocskák, mászodik eszte mentek a fiak. Mind csak a leányokhoz. Mentek a zasszonyok első eszte. Aztán kettedik eszte mentek a zemberek esz. Mentek énekelni Szűzmáriát, osztán kettődik eszte mentek Szent István énekivel, mellik akart, elment a zasszonyokhoz. Mellik akart, ment a zemberekhez. Hol vagy, István király,/ Téged magyar kíván,/ Gyászos öltözetben,/ Teelőtted szírván. Mentem én isz kettedik eszte, mentem a zénekelvel. Mentünk leányocskák, ott énekeltünk a zablak

alatt, sz a gazda hozott kalácsot. Egy helyt behíttak, megdicsértek, megtiszteltek, sz adtak kalácsot, nagy kalácsot adtak mind a két eszte. Osztán hol nem vót, hogy adjanak, nem híttak bé. Mász még nem szereti az illieneket, de mi úgyisz elmentünk.” (Gazda 1993: 73)

Az 1991-es pápalátogatásra érkezett moldvai magyarok Budapesten a Magyar Nemzeti Múzeumban templomi áhitattal állták körül a Magyar Szent Koronát és a koronázási jelvényeket. Egy miatyánkot és egy üdvözlégyet imádkoztak előtte. *Szent István király, könyörögj a moldvai magyarságért!* kéréssel köszöntek el tőle. Útban hazafelé egy 62 éves, nyolcgerekes szitási (Bákó m.) asszony így beszélt örömről: „Mikor ott, tudja-e kend, abba a nagy palotába néztük a Szent Istán koronáját, higgye el kend, én sok koronát láttam, úgy folytak a könnyeim a szememből. A boldogságos örömből többször es sírva fakadtam.” (Ósz Erőss 1991: 43, 46)

Moldvai- és gyimesi csángómagyarok 50 fős csoportjának Szent István király székesfehérvári sírhelyéhez vezetett zarándoklására 2012. augusztus 18–21. között került sor. A magyar nemzeti identitásuk erősítését szolgáló zarándokút során Ópusztaszeren a Feszty-körképben gyönyörködtek. Augusztus 20-án a székesfehérvári Bazilikában részt vettek az ünnepi misén, a körmenetben zászlóik alatt Szent István király fejerekléjéjét kísérve érkeztek meg a nagykirály sírhelyéhez. Délután Szent István király szarkofágjánál imádkozva, énekelve tisztelegtek. Augusztus 21-én Budapesten a Parlamentben a Szent Koronát, a Bazilikában a Szent Jobbot látogatták meg.

Irodalom

BOSNYÁK Sándor

1971 A moldvai csángók mondáiból. In: Dankó Imre – Mándoki László (szerk.): *A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve* 13. Janus Pannonius Múzeum, Pécs, 168–183.

1980 *A moldvai magyarok hitvilága*. (Folklor Archívum, XII.) MTA Néprajzi Kutatócsoportja, Budapest

1993 A magyarok krónikája napjaink szájhagyományában. *Örökség*. (2) 1–61.

BORBÉLY Éva

1999 Templombúcsúk Moldvában. In: Pozsony Ferenc (szerk.): *Csángósors. A moldvai csángók a változó időben*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 113–119.

DOMOKOS Pál Péter

1987 *A moldvai magyarság*. Magvető Kiadó, Budapest

GAZDA József

1993 *Hát én hogyan siratnám. Csángók a sodró időben*. Szent István Társulat, Budapest

GEGŐ Elek

1838 *A' moldvai magyar telepkről*. Buda

GELENCSÉR József

1990 Moldvai magyar hagyományok. Szent István a csángóknál. *Fejér Megyei Hírlap* XLVI. (194) 8.

1992 A moldvai magyarok Istvánjai. *Fejér Megyei Hírlap* XLVIII. (196) 7.

GUNDA Béla

1988 A moldvai magyarok eredete. *Magyar Nyelv* LXXXIV. 12–24.

1989 *A rostaforgató asszony*. Múzsák Közművelődési Kiadó, Budapest

1990 A moldvai magyar népi műveltség jellegéhez: néprajzi gyűjtőúton a moldvai magyaroknál. In: Paládi-Kovács Attila (szerk.): *Népi Kultúra – Népi Társadalom XV*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 37–87.

HALÁSZ Péter

1981 *Magyarfalu helynevei*. (Magyar Névtani Dolgozatok, 19.) ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport Névkutató Munkaközössége, Budapest

1997 A kickófalvi Szent István szobor. *Honismeret* XXV. (4) 8.

HARANGOZÓ Imre

2000 „Elmentem a Szent Están templomába...” Szent királyaink tisztelete a moldvai magyarság körében. *Honismeret* XXVIII. (2) 32–35.

2001a „Ott hul éltek vala magyarok...” *Válogatás az észak-moldvai magyarság népi emlékezetének kincsestárából*. Ipolyi Arnold Népfőiskola, Újkígyós

2001b *Elmentem Szent Están templomába. Kalandozások népi hitvilágunk forrásainál*. I. Masszi Kiadó, Budapest

JÁKI Sándor Teodóz

1998 Szempontok az egyházzenei áhitat műsorának kialakításához: In: Barna Gábor (szerk.): *Szentemberek – a vallásos élet szervező egyéniségei*. Néprajzi Tanszék, Szeged, 383–392.

2023 *Csángókról, igaz tudósítások*. Való Világ Alapítvány, Budapest

KALLÓS Zoltán

1958 Ismeretlen balladák Moldvából. *Néprajzi Közlemények* III. (1–2) 51–70.

LUKÁCS László

1997 Szent István király a néphagyományban. *Ethnographia* CVIII. (1–2) 99–110.

LÜKŐ Gábor

1936 Moldva alapításának mondáihoz. *Ethnographia* XLVII. (1–2) 48–56.

2002 *A moldvai csángók. A csángók kapcsolatai az erdélyi magyarsággal*. Táton Kiadó, Budapest

MAGYAR Zoltán

1998 A „húshagyat.” Adalékok egy csángó Szent László-mondáéhoz. *Ethnographia* CIX. 205–213.

2000 *Szent István a néphagyományban*. Osiris Kiadó, Budapest

MÓSER Zoltán

1997 Melyik István, melyik király? Egy vértanúról, egy királyról és fejedelemről. In: Uő: *Álmodik a múlt*. Pro-Print Könyvkiadó–Fejér Megyei Pedagógiai Szolgáltató Intézet, Csíkszereda–Székesfehérvár, 46–52.

ŐSZ ERŐSS Péter

1992 Ezer moldvai csángómagyar a Szentatya előtt. In: *Moldvai csángómagyar kalendárium az 1992-es esztendőre*. Trisedes Press, Sepsiszentgyörgy, 43–47.

POZSONY Ferenc

1994 *Szeret vize martján. Moldvai csángómagyar népköltészet.* (Kriza János Társaság Könyvtára, 2.)Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár

RÓHEIM Géza

1925 *Magyar néphit és népszokások.* Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, Budapest

RUBINYI Mózes

1900 A moldvai csángókról. *Vasárnapi Ujság* XLVII. (42) 691–692.

SCHRAMM Ferenc

1957 A Dóri Énekeskönyv. *Néprajzi Közlemények* II. (1–2) 235–254.

SERES András – SZABÓ Csaba

1991 *Csángómagyar daloskönyv. Moldva 1972–1988.* Héttorony Kiadó, Budapest

SZEGŐ Júlia

1988 *Ismeretlen moldvai nótafák. Csángó falvak énekközlőinek szöveg- és dalamkincse.* Európa Könyvkiadó, Budapest

SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza

2006 „Hol vagy István király?” István király alakja a liturgikus énekektől a népénekekig. In: Bene Sándor (szerk.): „*Hol vagy István király?*” *A Szent István-hagyomány évszázadai.* Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 280–291.

TÁNCZOS Vilmos

1996 *Keletnek megnyílt kapuja. Néprajzi esszék.* KOMP-PRESS–Korunk Baráti Társaság, Kolozsvár

TURAI Tünde

1999 Történeti tudat vizsgálata Klézsén. In: Pozsony Ferenc (szerk.): *Csángósors. Moldvai csángók a változó időben.* Teleki László Alapítvány, Budapest, 131–143.

VARGYAS Lajos

1976 *A magyar népballada és Európa* I–II. Zeneműkiadó, Budapest

VOLLY István

1989 A teljes Szent István-ének. *Magyar Nemzet* LII. (225) 4.

WICHMANN Györgyné

1907 A moldvai csángók szokásaiból. (Szabófalváról). *Ethnographia* XVIII. 287–294.

